

Temsili Olmayan Kuramların Gelişimi Planlama Anlayışımızda ve Kente Bakışımızda Ne Tür Değişmeler Yaratıyor

İlhan Tekeli*

Özet

2000'li yıllardan sonra, temsile dayalı, yapılanmacı olan bilimsel bilgi kuramlarına, temsili olmayan kuramlar eklendi. 20. Yüzyılın ilk yarısında evrensel geçerlilik iddiası taşıyan temsili kuramların var olduğu dönemde, planlama alanında Webergil araçsal rasyonalite yaklaşımı hakimdi. 1980'ler sonrasında Habermas'ın iletişimsel rasyonellik kavramını geliştirmesi sonucu planlama oydaşmaya dayalı bir demokrasi projesi niteliği kazanmıştı. Temsili olmayan kuramların gelişmesi sonrasında, gerek kente gerek planlamaya bakış açımızda önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu yazıda temsili olmayan kuramların gerisindeki ontolojik ve epistemolojik kabullere açıklık getirilerek, kent ve planlama konusunda yaşanmakta ve yaşanabilecek değişimler açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle, temsili olmayan kuramların da Türkiye'de tartışılmaya başlanmasına ön ayak olunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Temsili Olmayan Kuramlar, Planlama, Kent, Deleuze G., Thrift N.*

JEL Sınıflandırması: *R51, R58*

What Kind of Changes the Development of Non-Representative Theories Creates on Our Understanding of Planning and Perspective of Urban

Abstract

After the years of 2000's non-representative theories are added to the existing representative and constructive scientific theories. In the first half of 20th century, when representative theories having universal validity claims were prevalent, in the planning field Weberian instrumental rationality approach was dominant. After 1980's as a result of the development communicative rationality understanding by Habermas, planning gained a democracy project quality. After the development of non-representative theories, important changes has occurred in our views related with both on urban phenomenon and planning. In this article, ontological and epistemological assumptions that exist behind the non-representational theories are clarified, in order to explain the changes lived or will be lived on urban phenomenon and planning. Thus, the purpose of this study is to start a discussion about non-representative theories in Turkey.

Key Words: *Non-representational Theories, Planning, Urban, Deleuze G., Thrift N. Deleuze G., Thrift N.*

JEL Classification: *R51, R58*

* Prof. Dr., ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü. tekeli@metu.edu.tr

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ilk yarısında bilimsel bilgi denildiğinde temsili kuramlar (representative theories) anlaşılıyordu. Bu kuramlar bilişsel (cognitive). Dış dünyanın diller, kavramlar yardımıyla zihinde nesnel olarak temsil edileceği kabul ediliyor ve bu saptamalardan yola çıkılarak, evrensel geçerlilik iddiası taşıyan bilgileri üretecek kuramlar oluşturuluyordu. Modernitenin hakim olduğu bu dönemde bilimsel bilgi denildiğinde anlaşılabilir temsili kuramlarla üretilen nesnellik ve evrensellik iddiası taşıyan bu türlü bilgilerdi. Bu dönemde planlamadan anlaşılabilir ise Weberci rasyonel bir planlamaydı. Bu tür planlamayı uygulamaya çalışan bir planıcı dıştan/önceden konulan hedefi temsili kuramlarla geliştirilmiş bilimsel bilgilerden yararlanarak minimum gayretle/pahayla gerçekleştirmenin araçlarını saptamaya çalışıyordu. Bu dönemin planlama süreçleri, bu araçsal rasyonellik mantığını aşamalandırmaya çalışıyordu. Bu planlamada bilimsel bilgiye erişebilirliğin yüksekliğine dayandırılan bir elitizm anlayışı hakimdi.

1980'li yıllardan sonra modernizm aşınarak, post modernizm yükselmeye başladığında iki farklı kanalın ortaya çıktığı söylenebilir. Kanallardan biri modernizmi reddederken anlık tepkileri esas alıyordu. Esas olan bireyin özneliydi. Böyle bir durumda planlamada kullanılacak bilimsel bir bilginin üretimi tamamıyla olanaksız hale geliyordu. Post modernizmin ikinci kanalı içinde özellikle eleştirel gerçeklik içinde özneller arası (intersubjektive) oydaşmanın sağlanması esas alınmaya başladı. Bu durumda özneller arası oydaşmanın oluşturulmasıyla planlamada yararlanabilecek, özellikle sosyal bilim alanında önem kazanan yeni bir bilgi türü ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu da "yapılanmacı bilimsel bilgi" olarak adlandırılmıştır.

Böylece bilimsel bilgi alanı ikinci bir bilimsel bilgi türünün daha katılmasıyla çoklu hale gelmiş oluyordu. Habermas'ın toplumun işlerliğini ve dönüşümünü sağlayacak kararların verilmesinde amaçların ve araçlarının neler olması gerektiği konusunda kamu alanındaki etkileşme sonucunda ulaşılan oydaşmayı iletişimsel rasyonellik olarak tanımlaması

planlamada yeni bir aşamaya geçilmesinin yolunu açıyordu. Planlama, artık araçsal bir rasyonelliği değil, özneller arası uzlaşmaya dayanan iletişimsel rasyonelliği sağlayacaktı. Bu anlayışa göre geliştirilen planlama kuramları işbirlikçi (collaborative), müzakereci (deliberative) planlama gibi katılımcı planlama süreçleri önerdiler. Bilimsel bilginin çeşitlenmesi, ikinci bir bilimsel bilgi alanının olacağını kabul edilmesi, araçsal rasyonel planlama süreçlerinin yanısıra, demokrasi projesi olarak görülen planlama süreçlerinin ortaya çıkmasını sağladı.

Post modernizmin gelişme süreci içinde 2000'li yıllar sonrasında İngiltere'deki beşeri coğrafya ve sosyal bilimler çevrelerinde temsili olmayan kuramlar (nonrepresentative theories) üzerinde durulmaya başlandı. 2008 yılında da Nigel Thrift alanı formüle eden temel kitabı yazdı.¹ Her ne kadar henüz çok yaygınlaşmış olmasa da yeni bir bilimsel kuram türünün ortaya çıkmasıyla birlikte bilimsel kuramların/bilgilerin çeşitlenmesi artmaya devam etmiştir denilebilir. Temsili olmayan kuramlar kavramı bir tür şemsiye işlevi görmektedir. Bunlar varlık temelli değildir, oluşan/olan temellidirler. Bu kuramlar, yaşamın nasıl biçimleneceği üzerinde yoğunlaşarak, birlikte yaşanan deneyim içinde bir ifade biçimi kazanmaktadır, gündelik yaşam rutinleri, hızlı karşılaşmalar, cisimleşmiş (embodied) hareketler, biliş öncesi tetikleyiciler, pratik hünerler, duygusal etkilenme yoğunlukları, dayanıklı ısrarlar, olağanüstü karşılıklı eylemler, duygusal (sensual) düzenlemeler üzerinde dururken, varolan temsili ve yapılanmacı kuramların yaklaşımları olan temsili bilişsel açıklamalardan, fenomolojik anlamı açığa çıkarmaktan, üzerinde oydasma sağlanmış değerler ya da yorumlamlardan kaçınırlar.²

Bu yazıda temelde yapılanmacı olmayan kuramların gelişmeye başlamasının, kente ve planlamaya yaklaşımımızda ne tür değişiklikler ortaya çıkaracağı ele alınacaktır. Bu amaçla ikinci aşamada temsili olmayan kuramlar alanının günümüze kadar nasıl bir gelişme gösterdiği araştırılacaktır. Üçüncü aşamada temsili olmayan kuramlar alanının belkemiğini oluşturan Deleuze ve Guattari'nin yaşam felsefesi ana boyutlarıyla ele alınacaktır. Dördüncü aşamada ise bu gelişmeler sırasında duygusal etkinin (affect) sosyal bilimlerde yarattığı dönüşüm yakından tanınmaya çalışılacaktır.

İlk dört aşamada temsili olmayan kuramların gelişmesi konusunda belli bir fikir hazırlığı yapıldıktan sonra, beşinci aşamada bilimsel bilgi alanında yaşanan bu gelişmelerin, özelde kente genelde mekansal sorunların ele alınışında nasıl bir değişime yaratacağı irdelenecektir. Altıncı aşamada ise temsili olmayan kuramların ve duygusal etki faktörünün önem kazanmasının planlama kuramını ve pratiğini nasıl değiştirdiği araştırılacaktır. Yedinci aşamada bu yazıya son verirken temsili olmayan kuramların gelişmeye başlamasının bilimsel bilginin gelişmesi açısından genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1 Nigel Thrift: *Non Representational Theory; Space, Politics, Affect*, Routledge, London, 2008.

2 Hyden Lorimer: "Cultural Geography: "The Busyness of Being More-Than Representational", *Progress in Human Geography*, 29/1,2005,pp.83-94.

2. Temsili Olmayan Kuramlar Alanı Nasıl Bir Gelişme Gösteriyor?

Temsili olmayan kuramlar³ alanı post modernist dönemde değişik bilim alanlarında yaşanan gelişmeleri bir araya getiren bir tür sentetik uğraş niteliğine sahiptir. Bu bağlamda aktör - ağ kuramı, biyolojik felsefe, kültürel çalışmalar, yeni materyalizm, performans kuramı, yapısalılık sonrası feminizm, eleştirel kuram, klasik pragmatizm, sembolik karşılıklı eylemcilik (interactionism) vd. sayılabilir.

Thrift temsili olmayan kuramlar alanını tanımlamak için yazdığı temel kitapta, temsili olmayan kuramların ideal nitelikleri olarak ya da prensipleri konusunda yedi önerme geliştirmiştir.⁴ Thrift bu prensiplerle temsili olmayan kuramların bir yere oturtulması için yeni deneysel bir tarzı önerdiği söylenebilir. Hibrit bir dünya için, hibrit bir tarz ortaya konulmaktadır. Bu yedi ilke ne bir yasa önerisidir ne de kök imge hatırlatmasıdır. Yaratıcı üretimde bir egzersiz ve iş pratiğidir. Bir politik-epistemolojik canlanmanın ümidini ifade etmektedir. Bunun yeni bir kuram olma presizyonuna sahip olmaktan çok, pratiğe değer veren bir düşünce biçimi olma ya yakın olduğu söylenebilir.⁵

Thrift temsili olmayan kuramın **ilk programatik ilkesini gündelik yaşamın akışını yakalamak ve bu akışa katılmaktır** olarak sunmaktadır. Böyle bir yaşam oluşumu felsefesi, yaşam deneyimi sürecinin kaydına önem verecektir. Yaşam coğrafik ya da varlıksal bir harekettir. Dünyanın basitçe anlamını çıkarmaktan daha fazlasını elde etmek için, arzu tarafından harekete geçirilmiş, yaşamın zaman ve mekândaki bir oluşudur.

Varlık niyet (intentionality) tarafından işaretlenmiştir. Bilinçliliği aşar, coşan enerjisiyle, düşüncenin hiçbir zaman kendi denetiminde kalmadığını gösterir. Temsili olmayan kuram bu nedenle bilişsel eğilimleri ve köktenci ampirizmi reddederken, biliş öncesinin (pre-cognition) gücünü, uyumlu yaşam için performatif teknolojiler olarak, duygusallığın, oyunun ve imgelemin⁶ araçları olmasının önemini vurgular. Bu biliş öncesi mekanizmalar daha karar vermeden önce bilinçli bireyin bedenini eyleme hazırlayacaktır.

Prensiplerden ikincisi temsili olmayan kuramların anti-biyografik olma ve birey/özne öncesine eğilmekteki kararlılığını vurgulamaktadır. Thrift biyografilerin suni bir bireysel bütünlük ve hermeneutik tutarlılık yaratmaya açık olmasından çekinmektedir. Birinci ve ikinci prensip temsili olmayan kuramın metodolojik bireysellik üzerindeki eleştirisini ortaya koymaktadır. Temsili olmayan kuramlar kararlı bir şekilde birey öncesine (pre-individual) ilgilenecektir. Temsili olmayan kuramlar özneyle değil, özneleştirmeyle

3 Bu yazıda temsili olmayan nitelemesi bilimsel faaliyetler için yapılmaktadır. Ama aynı kavram sanat ve özellikle resim alanında 20.yüzyılın başından beri kullanılmaktadır. Resim başlangıçtan beri hep bir şeyi temsil ediyordu. Ama soyut resimin ortaya çıkması temsili olmayan bir resim ortaya çıkması olmuştur denilebilir. Resim/sanat alanında temsili olmayanın ne olduğunun bilinmesinin bilim alanındaki temsili olmayanın tahayyülüne yardımcı olacağını düşünüyorum.

4 Philip Vannini: "Non Representational Theory and Symbolic Interactionism", *Symbolic Interaction*, Vol.32, Number.3, 2009.

5 Paul Simpson: What is Non-Representational Science ?

6 İmge, zihinde tasarlanan tahayyül edilen.

(subjectification) ilgilidir. Bu da her türlü nesnenin diğerleriyle sürekli olarak, çoğunlukla da zorunlu olmayan karşılaşmalarıyla ilişkiye sokulmasıyla gerçekleşir.

Bu prensiplerden üçüncüsüne göre **temsili olmayan kuramlar, ilgilerini pratiğe, eyleme ve performansa eğilmesi üzerinde** yoğunlaştırmaktadır. Thrift sosyal bilimlerin yapısalcı mirasından yorgun düşmüştür ve anlamın pratik formlarına ulaşmak varken sembolik anlamların açığa çıkarılması konusunda kuşku duymaktadır. Thrift önceliği gerçekleştirilmiş eylemde anlamı oluşturan bedensel rutinlere ve edinilmiş adetlere vermektedir. Belirli bir yerde bir insanın varlığının bir diğerine karşı tutumunu şekillendiren dünyevi pratikler üzerinde durur. Bu pragmatizmle ve "eylemcilikle" ortak bir tutumdur. Bu kuramlar bir yerde insanın diğerlerine ve kendisine davranışını şekillendiren gündelik yaşamın olağan pratiğiyle ilgilenmektedirler.

Dördüncü ilke aktör-ağ kuramından alınmış ilişkiyel materyalizmdir. Materyal nesnelere sadece performans için gerekli değildir, aynı zamanda kişilik ve ilişkiyelilik içinde melez bir araya gelmenin (assemblage) bir parçası ya da bölümüdür. Thrift insan bedeninin nesnelere birlikte evrim geçirmesinin önemine dikkati çekmektedir. Temsili olmayan kuramlar insan olanlarla, insan olmayanlara (nesne) hem kavramsal hem de ampirik olarak eşit ağırlık vermektedirler. Nesnelere teknolojinin bilinç öncesinin bir formu olduğundan, temsili olmayan kuramlar bedeni, materyal ve sosyal olanı bir birinden ayırmayı reddederler.

Temsili olmayan kuramın **beşinci ilkesi deneysel (experimental) olmasıdır.** Thrift geleneksel sosyal bilimlerin ampirizmine ve realizmin mukavelelerine antipati duymaktadır. Sosyal bilimlerin denetleme, önceden kestirme, her şeyi açıklama takıntısını reddetmektedir. Sosyal bilimlere **hayret etme duygusunu geriye getirmek** istemektedir. Temsili olmayan kuramlar kendilerini deneylere açık tutarlar, dünyalarının ucu açık bir hesap içinde kalmasından kaçınmazlar. Temsili olmayanın kuramcıları "bırakın deneyelim duygusu" içindedir. "Bırakın yargılayalım" anlayışından uzaktırlar.

Thrift, **altıncı ilke olarak duygusal etkileme/etkilenme (affect) ve hislilik** üzerinde durmaktadır. Duygusal etkileme/etkilenme birey duygusundan çok bedeninin bir deneysel durumdan bir başka deneysel duruma geçmesinin kişi öncesi (pre-personel) yoğunlaşmasına tekabül ederek, bedeninin eylemde bulunma kapasitesinin artış ya da azalışına atıf yapar. O hisleri ve duyguları mikro sosyolojik ampirik ilgilerin öznesi olarak görmekten çok, politik yeniden üretimin motoru olarak yeni politikanın ve önerdiği umut etiğinin işleteni olarak görmek eğilimindedir. Thrift hümanizmin bazı yaklaşımlarını sürdürdüğünü kabul ederken Simmel, James ve Dewey'in duyarlı bilim adamlığını övmektedir. Bir kişinin kendi yaşamının müellifi olacağını kabul ederek yaşamın sabitliğini ve rasyonelliği ve düşünümsel (reflexive) bilinçliliği reddetmesinde, Peirce'in Derrida ve Deleuze üzerinde etkisi ile James'in duygunun sosyalliği üzerindeki kuramı anahtar öneme sahip olmuştur.

Temsili olmayan teorinin son ve **yedinci ilkesi olarak "yenilik ahlakı" üzerinde durulurken** artan canlılığın özel bir formuna ve yeni bir dünyaya sıçrama potansiyeline atıflar yapılmaktadır. Geleneksel etik Thrift için yeterli değildir. Yeni etik gündelik

yaşamı yürüten ve karşılıklı eylemlerin sürdürülmesini sağlayan, ustalıktan yararlanarak geliştirilirken, yabancılığın varlığı altında oluşan yeni komşuluk ve komünite formlarının getirdiği yeni bir yaşam formunun yolunu açacaktır.

Bu yedi ilkesiyle temsili olmayan kuramlar, daha fazla eylem, daha fazla imgelem, daha fazla aydınlık ve hatta daha fazla neşe demektedirler. Temsili olmayan kuramlarla performatif sanatlar ve performatif sosyal bilimlerin evlendirilme yolunun açılması, yeni olanaklar yaratarak, yeni ilişkilerin yolunu açarak, gündelik yaşamın yeniden inşasını başlatabilecektir. Ama Thrift'in çalışmasında bu olanakları yeterince ele aldığı söylenemez. Temsili olmayan kuramlar ilgi çekmeye devam etmesine rağmen bilim dünyasında ne tür gelişmelere yol açacağını esas olarak zaman gösterecektir. Tabii ki dünyaya temsil üzerinden değil, duygusal etkiler (affect) üzerinden yaklaşmak, farklı bir dünya arayanlar için önemli bir ipucu oluşturmaktadır. Herhalde insan düşüncesinin hümanist konturlarını aşmak o kadar kolay gerçekleşmeyecektir.

3. Deleuze Ve Guattari'nin Yaşam Felsefesinin Ana Çizgileri

Temsili olmayan kuramlar konusunda Thrift'in kurduğu melez çerçeve kesin değildir. Bu arayışın temellendirilmesi için daha kesin bir felsefi çerçeve aranırsa başlangıçta Deleuze'ün kurduğu, daha sonra Guattari'nin katılımıyla birlikte geliştirdikleri felsefeye başvurmak gerekecektir.⁷

Deleuze bir post yapısalcıydı. Bu bakımdan "yirminci yüzyılın" başında Avrupa felsefesinde atılım yapan fenomenologlardan (Husserl, Heideger) ve yapısalcılardan (Saussure) ayrılıyordu. Fenemologlar bilginin temelini deneyime dayanacağını düşünürken, yapısalcılara göre ise bilgi deneyime değil, deneyimi olanaklı kılan yapılarla (kavram yapıları, dil ya da göstergelere) dayandırılması gerekiyordu. Post yapısalcı Deleuze ise bilgi için bir temel bulunamayacağını iddia ederek, bize icat etmek, yaratmak ve deneme yapmak kapısını açmak istiyordu. Böyle bir açılım bize yaşamı (toplumu değil) dönüştürme yolunu açacaktı.

Deleuze'ün yaşam felsefesi, oluş üzerine kurulmuştur. Batı düşüncesi genelde varlık ve kimlik üzerine oturtulmuştur. Başlangıçta var olan bu varlık oluşurken farklılaştığını varsaymaktadır. Deleuze ve kuşağı oluş ve farklılığın bir başlangıç ve kuruluş içine yerleştirilmesini reddetmektedir. Onlar farklılığı ve oluşu kimlik, akıl, insan öznesi ve sağduyuya dayalı kavramlara başvurmadan düşünebilmenin olanaklarını aramaktadır. Yaşamda oluş ve farklılığı sağlayacak düşünme güçleri felsefe, sanat ve bilimden gelecektir.

Düşünme Güçleri

Deleuze felsefeyi bir metinler topluluğu olarak değil, sürekli sorunlar yaratarak farklı düşüncüyü kıskırtma yolu olarak görmektedir. Felsefe yaşamın kaosunu biçimlendirecek

⁷ Bu bölüm temelde, Claire Colebrook: *Gilles Deleuze*, Bağımsız Kitaplar, Ankara, 2004. İle G. Deleuze, F. Guattari, *Felsefe Nedir?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993 kitaplarından yapılan kısaltmalarla ve alıntılarla özetlenmiştir. Bu alıntılara ayrı ayrı atıf yapılmamıştır.

genel bir bütünsel yaşam kavramı üretecektir. Yaşamı bir bütün olarak düşünme gücüne en iyi karşılık gelen kavram farklılıktır. Yaşam farklılıktır, farklı düşünme, farklı olma ve farklılıklar yaratma gücüdür. Felsefe bu yolla oluş güçlerini üretmemizi olanaklı kılarak, yaşamın dönüştürülmesine katkı yapar.

Sanat bilişsel ve düşünsel terimlerden çok duygusal duyumsanabilir terimlerle düşünme gücüdür. Sanat algıların ve duyguların gücüdür. Bunu farklılık kavramını üreterek değil ama farklılıklar sunarak yapar. Bu bağlamda edebiyat deneyim olarak kabul ettiğimiz şeyi dönüştüren duygular yaratarak olmamızı sağlamaktadır.

Bilim algımızı edimsel olarak verili olanın ötesine yaymamızı olanaklı kılan işlevler yaratarak maddeyi düzenlememizi olanaklı kılar. Bilimi bilimsel yapan yaşamı işlevselleştirme gücüdür. Bilim dünyayı gözlemlenebilir ilişki hallerinde sabitler.

Bu üç alan felsefe, sanat ve bilim, birleşim, özdeşleşim olmadan birbirini kollayarak kesişir, birbiri içine girer. Bunu beyin gerçekleştirir.

Felsefe bir edimdir, bir yaratma, kurma edimidir. **Yarattığı ve kurduğu şeyler kavramlardır.** Felsefenin düşünme edimi de öznenin ve nesnenin kategorileri içinde değil, ama yurtluğun ve yeryüzünün değişken bir ilişkisi içinde gerçekleşir. Felsefenin kavramları gündelik yaşamdaki kavramlar gibi temsil edici değildir. Deleuze ve Guattari için temsil edici kavramlar dünyanın farklılığını yok eden bir düşünce aleti haline geldiği için karşıdirlar. Onlar için felsefenin kavramları verili değildir, yaratılmıştır. Bu kavramlar zaten bilinen veya varsayılanın ötesine geçen düşünce olanakları yarattığı için felsefidirler. Kavramlar, şeylere iliştiğimiz yaftalar ya da adlar değildir, bir düşünce yönelimi ya da yönüdür. Deluze için felsefe, düşünmemizde böyle yeniden yönlendirme kapasitesine sahip kavramlar geliştirebilmelidir. Onlar yaratılmalıdırlar. Felsefi yaratıcılık içinde ortaya çıkan kavramlarda her zaman bir tekillik olur. Çünkü tümellikler bir şeyi açıklamazlar.

Kavramlar cisimlerde beden kazanıp, kendisini cisimlerde gerçekleştirmekle birlikte cisimsiz bir şeydir. Uzay zaman koordinatları yoktur, yalnızca yoğunluk ordinatları vardır. Kavram söylemsel değildir. Kavram hiçbir şekilde bir önerme değildir. Kavramların bir birini izlemesi için bir neden yoktur. Kavramlar, parçalı bütünlükler olarak bir yapbozun parçaları bile değildir. Çünkü düzensiz kenarları birbiriyle uyşmuyacaktır. Kavram elbette bir bilgidir, ama kendisinin bilgisidir ve onun bildiği içlerinde bedenleştiği şeylerin durumuyla karışmayan saf bir olaydır. Yalnızca felsefeye ait olan kavram, yaşanan olayı yontar, onu kendince şekillendirir.

Felsefenin sunduğu kavramların tek başına düşünülmesi yetersiz olur. Bu kavramların **içkinlik düzlemleriyle (plane of Immanence) birlikte ele alınması** gerekir. Felsefe kavramların üreticisi olduğu gibi onun tamamlayıcı ikinci yüzü olan bu düzlemi de çizmek durumundadır. Felsefi kavramlar birbirine uymayan parçalı bütünlüklüdür. Onları yaratan felsefe ucu açık kalsa bile bir bütün sunmaya çalışır. Bunu, ele alınan kavramları tek bir tutarlılık düzlemi diye adlandırabileceğimiz bir düzlem üzerinde kavrayarak yapmaya çalışır. Kavramlar içkinlik düzlemi diye de adlandırılan bu düzlemle karşılıklı tamamlayıcılık içindedir. Kavramlar olaylardır. Ama düzlem olayların ufku, deposudur. Bu gözlemciye göre değişen göreceli bir ufuk değildir. Tüm gözlemcilerden bağımsız bir ufuktur.

İçkinlik düzlemi düşünülmüş ya da düşünülebilir bir kavram değil, düşüncenin imgesidir. Düşüncenin düşünceyi kullanmanın, düşünce içinde yol almanın ne anlama geldiğine ilişkin olarak düşüncenin kendisine verdiği imge bir yöntem değildir. Ne de beyindeki bilgi durumu ve işlevleri ve özellikle yavaş beyinle ilgilidir. Düşüncenin imgesi kendiliğinden olanla ilgili olan arasında katı bir ayrımı içerir. İçkinlik düzleminin, doğa ve düşünce olarak, "physis" ve "noüs" olarak iki yüzü vardır. Eğer içkinlik düzleminin her zaman biricik olduğu doğrusu ve tarih içinde söz konusu düzlemlerin Eski Yunan'da, 17. yüzyılda ve günümüzdeki biçimleri ve içerikleri farklı olacaktır. Eğer felsefe kavramların yaratılmasıyla başlıyorsa içkinlik düzleminin felsefe-öncesi bir şey olarak düşünülmesi gerekecektir. Henüz kavramlar yaratılmadığı için bir tür el yordamıyla ilerlenir. İçkinlik düzlemi kaosu bir kesiti gibidir ve bir elek görevi yapar. İlk felsefeciler içkinlik düzlemini bir elek gibi çattmışlardır. İçkinlik düzlemi bize iki yüzüyle görünür; olma gücü ve düşünme gücü.

Nasıl, felsefe dili durağan tanımlardan ve kanılardan (opinion) kurtararak, yeni kavramlara ve sorunlara taşıyorsa, **sanatta yeni duygular ve algılar** yaratmaktadır. Düşünce güçlerinden biri olan sanat, duygu, sözcükler ve deneyimler arasında kurduğumuz ve gündelik yaşamda kaniya dönüşmüş bağlantıları yıkar. Duygular ve algılar bu güçleri belirli gözlemcilerin deneyimlerinden özgürleştirirler. Duygular düzenleyici temsil sisteminden özgürleşmiş tekilliklerinde yaşanan duysal deneyimleridir.

Eğer kendimi algıların akışı olarak değil, bir kimliğe/kişiliğe sahip bir kişi olarak görüyorsam, verilen deneyimlendiğinde, örneğin renk, ses ya da doku gibi nitelikler üzerinde durarak, onu gündelik yaşama tabi kılarım. Sanat ise başka bir yönde işlevlilik göstererek, deneyimin akışını bozarak tekilliklere böler. Deleuz'e göre sanatı sanat yapan içeriği değil, duygusudur. İçeriğinin üretilmesini sağlayan ise güç ya da usluptur.

Deleuze'e göre yaşam tümüyle bir yaratımdır, ama bu özgül ve tekillik eğilimlerine uygun olacaktır. Deleuze dünyanın düşünmenin dışında, orada temsil edilmeyi bekleyen bir şey olmadığını savunur. İyi ve kötü yargısının ötesine geçen bir etiğe ulaşmak istemektedir. Bunun için kendi özgül, duysal ve tekil algılama tarzımızla kavradığımız dünyadan kavramlara, yargılara ve değerlere nasıl geçtiğimizi irdelememiz gerekir.

Zaman ve Sinema

Deleuze'ün değişmeye açık yaşam felsefesi bu değişmenin düşünce kaynağını sadece felsefeyle sınırlanmayarak aynı zamanda sanata açılmış olması ve değişme dolayısıyla zaman boyutuna verilen önem sinemayı Deleuze için özel bir yere getirmiştir. Onun için sinema bir öykü ve enformasyon getirmenin ötesinde bir öneme sahiptir. Sinema bizi felsefeyi yeniden düşünme noktasına getirmiştir. Sinematik biçim düşünme ve tahayyül etme olanaklarını değiştirmiştir. Yaşamın yeniden kurgulanmasını kolaylaştırmıştır. Hareketin ve zamanın imgesi, hareket ve zamanın yeniden değerlendirilmesini sağlayarak, yaşamın zaten verili sınırlarının ötesine geçme yolunu bizlere buldurabilir.

Yeni yaşam biçimleri düşünce sonucudur. Düşünme bir kereliğine olup bitmemektedir. Bir oluş gücüdür. Düşünce bir seçme özgürlüğünün ötesine geçen bir zorunluluktur. Duygu bize ait olan bir şeydir. İrkilme örneğinde olduğu gibi karşı koyulamazlardır.

Deleuze göre sinemada imgeler zaman aracılığıyla oluşturulduğu için duyguları ve onların yoğunlaşmasını sağlayabilmektedir. Bu da düşünmenin şiddeti için gereklidir. Sinema algılayışımızı yöneten duyuşsal motor düzeneğine kısa devre yaptırır. Sanatla yeğinliklerin (yoğunlukların) artması hepimiz için tepkileri kıskırtan imgeler sunmasında yatmaktadır. Sinema zamanı yeniden düşünmemizi olanaklı kıldığı içindir ki kendimizi dönüştürmenin merkezinde yer almaktadır.

Deleuze mutlak homojen ayrılaşmamış bir zaman anlayışını reddetmektedir. Alışılmış gündelik yaşam anlayışının bizim genel bir zaman çizgisi üzerinde var olduğunu kabul ederiz. Bu bir yanılısamadır. Bundan zamanı yoğun olarak düşünerek kurtuluruz. Sinema yaşamı bu noktada açık hale getirmektedir. Kameranın kullanımıyla zamanı artık hareketin üzerinde meydana geldiği bir çizgi olarak göremeyiz. Sinema montaj yaparak bir zamanın akışını bir diğerrinin yanına yerleştirerek bize zamanın ayrılaşmasını veya zaman bütünü oluşturulan farklı rutinleri gösterir. Zaman yaşamın hareket ve oluş gücüdür. Sanat duyuş aracılığıyla zamanın yıkıcı gücünü geri verir. Artık yaşamı zaman aracılığıyla akan bir bütün olarak göremeyiz, bütünü şekilleneceği ayrı oluşlar, hareketler ve zamansallıklar görürüz. Zamanı içeren bir dünya yoktur, "dünyalar" veya "süreler" üreten bir zaman akışı vardır. Zaman birbirinden farklı sürelerden oluşan sanal bir bütündür. Zamanı tek bir farklılık ve oluş akışı olarak olarak görürüz. Zaman hiçbir temeli, kuruluşu olmayan bir oluştur.

Aslında zaman bir şimdiler veya noktalar dizisi değildir. Zamanı algılayabilmek için onu uzamsallaştırırız, noktalara ya da bu hareketin muhtelif alanlarına böleriz. Ama oluşun gerçek zamanı algılanamazdır. Algılanan imgelerini aşan sanal bir oluş olan zamandır.

Hareket bütün içinde yalnızca bir yer değiştirme değildir, aynı zamanda hareket eden bir cismin dönüşümü yani bir oluştur. Zaman da içerisindeki hareketlerin olduğu bir düzlem değil, daha çok tekil hareketle dönüşen açık bir bütündür.

Deleuze'ün projesinin merkezinde zaman-imge bulunmaktadır. Zaman-imgede süre hareketten doğan bir şey olarak değil, dolaysızca duyulanır. Yaşam ayrı şeylerin gerçekleştiği hareket ve oluştur. Deleuze'ün temel sorusu bir şeyin oluşu olmayan saf bir oluşun nasıl düşünülebileceğidir. Buna sinemadan bir yanıt bulmaya çalışmaktadır. Bunu sinemanın fikri olarak zaman-imgede görmektedir. Sinema temsil etme değildir. Gerçek olarak verili olanın ötesine geçip imgenin fikrine ulaşan bir sezgi olayı olacaktır.

Makineler, Zamansız Güç ve Yurtsuzlaşma

Deleuze hiçbir temeli ya da kuruluşu olmayan bir oluş ve zamanı düşünebilmek için "makine" kavramından yararlanmaktadır. İnsan merkezli modeller var olan bir bütünden yola çıktığından ortaya koyduğu etikler tepkiseldir. Oysa makine etkin bir etiğe olanak tanımaktadır. Zamanın açık doğası "makinesel düşünmeye" uygundur. Makine ne yapıyorsa odur. Yeri yurdu yoktur. Daimi yurtsuzlaşma sürecine katkı yapmaktadır. Bir makine bağlantılarından başka bir şey değildir. Herhangi bir şey tarafından yapılmış değildir. Herhangi bir şey değildir ve sınırlı bir kimliği yoktur. Makine özgül ve uzlaşımlar anlamında kullanılmaktadır.

Bir örnek olarak bisikleti alırsak, o hiçbir ereği ve niyeti olmayan bir makinedir.

Bisiklet bir başka makine yani insan bedenine bağlandığında işlemektedir. Bu bağlamda makine insanla akuple edilerek insanın yapabilirliğini geliştirmektedir. Sanayi devriminde kasların uzantısında bir kapasite gelişmesini sağlarken günümüzde bilgisayarla beyin yapabilirliğini artırmaktadır. Deleuze makine ile mekanizma arasında bir farklılık tanımlamaktadır. Mekanizma kendisini dönüştürmeyendir. Makine ise dönüştürendir.

Yaşam diğerleri arasında gelişkin bir makine olan zihin ya da beyinle makinaya özgü bağlantıların kurulmasıdır. Yaşamın makine içermeyen bir yönü yoktur. Yaşam bir bütün olarak diğer bir makineyle ilişki kurduğu sürece/ölçüde varolur.

Yaşamın ulaşmaya çalıştığı dıştan verilmiş bir amaç yoktur. Yaşamda içsel üretken bir uğraş vardır. Yaşamın yapabileceklerini sürekli artırır. Bu daha çok "oluş dizisi" ya da "çizgisi" yaratılarak ve ereklere çeşitlenmesiyle sağlanır. Bu çizgiler; mutasyonlar, kesilmeler, kopuşlar, yeni başlangıçları taşıyacaktır.

Anlam cisimsel olmayan bir dönüştürme gücüdür. Bir şeyin cisimsel olmayan sanal varlığında ne olduğunu değiştirecektir. Anlam bir olaydır. Ama yeni oluş çizgileri üreten bir olaydır. Anlam ayrıca zamansız olanın gücüdür. Cisimler/ bedenler önceden düzenlenebilecek nedensel dizilişlerde birleşmezler, çünkü anlamın oluşu büsbütün yeni oluş çizgileri üretir.

Deleuze'i izleyerek yaşamın dinamik bir duygular etkileşimi ve daimi öteki oluş olduğunu kabul edersek, yaşamı mantıklı bir akış ve anlamlı bir olaylar dizisi olarak kabul etmemiz zorlaşır. Zaman tekrar etmemekte, yeni oluş güçleri üretmektedir. Yeniyi tekrar ve tekrar üretme gücü varsa zaman ezeli ve ebedidir.

Yaşam dinamik bir duygular etkileşimler, karşılaşmalar, saf makinaya özgü bir bağlantılar ve üretimler yığındır. Farklı varlıklar duygulardan biçimlenir. Bir beden belli duygusal bağlantılar kurar. Bu bağlantılar insanı insan yapan şeyleri yaratır. Beden aracılığıyla oluşta yaratılır. Öyleyse bir duygu tarihi ve politikası olacaktır. Yıkımlara yönelen bir tarihtir bu. Deleuze'de bulunan zamansız büyük güç budur. Bu dünyanın temsil edilmesiyle ilgili değildir, yeni bağlantılar üretmek, arzulayan makineler olmakla ilgilidir.

Yeni olan zaman içinde meydana gelmez, zaman yeniliğin kendisidir. Geçmişin yinelenmesi daima geçmişe dönüştürür, çünkü geçmiş de en az şimdi kadar üretim halindedir. Sanat da duygunun yeniliği düşünmemimizi olanaklı kılan kavramlar üretir. Deleuze felsefesi bağlamsızlık karşıtıdır. İnsani olmayan makineyi andıran ya da bizim kabulümüzün ötesindeki güçlerle karşılaşmak Deleuze göre etkin düşündürmektir. Günümüz çok kültürlülüğü içinde, insanın bize bir imge olarak dayatılmasını bütün imgelerin en ırkçısı olduğunda ısrarcı olmaktadır.

Aşkın Ampirizm

Deleuze kendi felsefesini aşkın ampirisizmi olarak niteliyor. Bu ele alışı yaşama bir meydan okuma bulunmaktadır. Tüm yaşamı bir oluş ve etkileşime dayandırdığı için felsefesi de deneyime bağlı hale gelmektedir. Deleuze'nin yaşamı ya da oluşu düşünmek için deneyime ya da verilmiş olana dayanması onun felsefesine "ampirik" olma niteliğini